

ПРАВЕДНИКИ НАРОДІВ СВІТУ В ДОНБАСІ

Роботу виконала:

Гомер Божана Ізольдівна,
учениця 11-Б класу
Донецького ліцею № 12

Керівник роботи:

Кожем'яка Оксана Леонідівна,
вчитель історії
Донецького ліцею № 12,
вчитель-методист

Зміст

Вступ.

Голокост та його трагічний вплив на єврейство.

Праведники народів світу.

Увіковічення подвигу Праведників.

Праведники народів світу в Донбасі.

1. Бінат Єлизавета, Етемез Дмитро та Варвара,
Балабан Дмитро і Марія.

2. Андрій, Параска та Іван Сіроштани.

3. Людвінська Валентина Лаврентіївна та Віра Іллівна Олейник.

4. Праведниця Халецька Фекла Федорівна.

5. Родина Сосіденко.

6. Родина Олійниченко.

Милосердя в Голокості: порівняльний огляд.

1. Мотиваційний фактор.

2. Національний склад.

3. Географічний аналіз.

4. Хронологія порятунків.

5. Вікові та статеві групи.

Висновки.

Список використаної літератури.

Додатки.

На конкурсі робота зайняла 2 місце.

Вступ

Друга світова війна, розпочата німецько-фашистськими загарбниками, була небаченою за своїми наслідками глобально-соціальною катастрофою для людства. Вона коштувала йому 50 мільйонів життів, мільйони покалічених і понівечених, а ще більше нездолених. Пролите море крові, сліз матерів і дітей. Завдано шкоди матеріальним, культурним й духовним цінностям.

Але ні з чим не зрівнянні людські жертви понесло в цій війні єврейство. Шість мільйонів життів – така ціна, сплачена невеликою нацією за право на своє існування. Ім'я цієї трагедії – Голокост.

Голокост (від англ. Holocaust) – систематичне переслідування і знищення нацистами та їх посібниками людей через расову, етнічну, національну належність, сексуальну орієнтацію або генетичний тип, як неповноцінних, у межах расової теорії в 1933–1945 рр. [8, с. 14].

Ця теорія була складовою частиною нацистських планів завоювання світового панування. Найважливішим елементом ідеології, політики і практики німецької расової теорії 1933–1945 рр. був антисемітизм, що поставив кінцевою метою повне фізичне знищення євреїв у світі. Крім стратегічної мети фашисти ставили перед собою і тактичні цілі. В галузі економіки – усунення діяльних конкурентів, конфіскація єврейської власності, дармова робоча сила. В галузі внутрішньої політики – консолідація і зміцнення режиму і всієї нації за рахунок «викорінення головного підривного і розкладаючого елемента», яким вони вважали єврейство. В галузі зовнішньої політики – ослаблення і деморалізація суперника шляхом поширення хибної інформації про євреїв. В галузі соціально-психологічній – прищеплення німецькому обивателеві відчуття расової переваги, ненависті та жорстокості до «інородців». У галузі соціально-практичній – відпрацювання прийомів і методів придушення та знищення населення, перетворення його в слухняне стадо.

Однією із територій, на яких нацисти планували реалізувати зазначені вище цілі, була Україна. Тут геноцид євреїв набув відкритої і гранично жорсткої форми. У розумінні нацистів в Україні жили не просто євреї як народ, а євреї «більшовицькі», що були головною силою та основою радянської влади і могли стати основним рушієм світової революції, для запобігання якій необхідно було будь-якими способами позбавитися від її носія.

Фізичне вбивство євреїв в Україні, що розпочалось з перших днів окупації, стало частиною «остаточного розв'язання єврейського питання», етапом підготовки території України до німецької колонізації. Здійснюючи на практиці директиву плану «Барбаросса», в якому були сформульовані «особливі завдання» Гітлера щодо знищення євреїв і комуністичних діячів на окупованій території, гітлерівці перетворили Україну в сировинну базу для Райху з підневільними робітниками [4, с. 12]. До 1944 року, коли територія України була

звільнена, тут не залишилось практично жодного єврея, окрім тих, кого не встигли знищити в концтаборах і гетто, або тих, що переховувалися. Великою підмогою фашистським катам у винищенні «жидів» була місцева поліція, що по жорстокості та безглуздісті вчинків не поступалася своїм господарям.

Але таких нелюдей було не багато. Більшість складали ті, хто чинив великий жертвний опір фашистам. На теренах окупованої України він вівся шляхом активної боротьби із зброєю у руках у партизанських загонах, а також саботажу і непокори гітлерівським заходам.

Однією з активних форм протесту стало рятування українськими родинами представників інших національностей, в тому числі євреїв, які були приречені окупантами на поголовне винищення. Незважаючи на офіційне замовчування таких фактів у радянські часи, люди все знали, пам'ятали, хоча під пресом комуністичного тоталітаризму відкрито не говорили про це. Однак зараз, у незалежній державі, небайдужі громадяни прагнуть відкрити для себе більшість закритих тем історії, дізнатися про них всю правду, щоб встигнути віддати належну шану тим, хто чинив по честі та по совісті, не задумуючись про те, що нащадки назвуть це самопопсятою та героїзмом.

На сьогодні їх тисячі – робітників, селян, служителів церковного культу, діячів науки, яких об'єднує одне: всі вони – рятувальники. Але список цих хоробрих людей ще далеко не повний, а час людського життя такий швидкоплинний. Ось чому багато років в Ізраїлі активно працює спеціальна комісія при музеї «Яд Вашем» («Вічна пам'ять»), до складу якого входить Інститут вивчення Голокосту, який займається також пошуком людей по всьому світі, які в ті страшні часи не втратили людської гідності, не злякалися можливих тортур і надали необхідну допомогу як окремим представникам єврейського народу, так і цілим сім'ям, яким загрожувало знищення. Таким людям живим чи померлим, якщо вони на це заслуговують, присвоюється звання «Праведник народів світу».

Метою цієї роботи є пошук Праведників народів світу, які мешкали і досі живуть у Донецькій області, збір, оприлюднення та збереження інформації, отриманої від них та від свідків страшних подій окупації у Донецькій області, використання отриманих матеріалів у подальшій просвітницькій діяльності серед молоді; продовження пошуку нових донеччан, які гідні бути визнаними Праведниками народів світу. Це необхідно для з'ясування цілісної та історично справедливої загальної картини подій Голокосту на теренах Донбасу в роки фашистської окупації краю (1941–1943) та збереження пам'яті як про самі трагічні події, так і про їх учасників.

Джерельною базою дослідження слугують домашній архів відомого донецького журналіста, дослідника єврейського питання Ю.Ю. Коритного,

* Правильно – «Пам'ять та ім'я» (прим. ред.).

ознайомлення з яким, власне, і поклато початок авторському пошуку; матеріали єврейської бібліотеки та організації «Асоціація» при Донецькій обласній єврейській синагозі, а також інтерв'ю, взяті автором у Праведників народів світу, які проживають у містах і селах краю, отримані від них ксерокопії та фотокопії документів, публікації, вміщені у місцевих виданнях та засобах масової інформації, документи, що містяться у Донецькому громадському музеї «Донбас нескорений» тощо. Серед друкованих робіт слід відмітити художньо-документальну книгу Ю. Коритного «Сорок лет спустя», статті, надруковані у газетах «Московський комсомолец в Донбасі», «Наш дом», «Донбасс», єврейському виданні «Наша жизнь». Однак більшість з них присвячена трагедії донецького єврейства в роки окупації в цілому і майже не торкається питання милосердя в Голокості, яке є основним у цьому дослідженні. Матеріалів із зазначеної теми в області на сьогодні існує дуже мало; сама тема поки що не розроблялася жодним із відомих дослідників. Тож представлену роботу можна розглядати як одну з перших, в чому, власне, і полягає її **новизна**.

Заради справедливості слід відзначити, що в працях окремих авторів, зокрема Я. Сусленського, згадується про рятувальників, доводиться, що випадки участі представників місцевого населення у порятунку євреїв не були поодинокими. Надзвичайно важливими для розуміння досліджуваної проблеми є міркування М. Феллера, який доводить відсутність етнічного антагонізму між українцями та євреями. Однак на сьогодні існують і праці, автори яких звинувачують українське населення в участі у масових акціях знищення єврейського населення [11, с. 14]. Це ще раз переконує у необхідності всебічного вивчення і висвітлення обраної проблеми.

Серед матеріалів, які допомогли вирішити це завдання, слід виділити і архівні дані Донецької обласної синагоги, єврейських організацій «Сохнут» (відділення у Донецьку та Маріуполі) і «Хесед», дані з офіційного сайту «Яд Вашем». Але головним джерелом були живі люди – учасники руху Праведників та свідки їх вчинків; інтерв'ю, взяті у них, стали основою роботи.

Відповідно до зазначеної у роботі мети **автор ставить перед собою завдання** дослідити проблему участі українців та представників інших національностей у порятунку єврейського населення; виявити нові, досі не відомі факти такого порятунку; через обробку документальних джерел та опитування очевидців довести факти прояву милосердя і людяності донбасців, які, незважаючи на жорстокий нацистський окупаційний режим, взяли участь у порятунку його жертв; провести глибокий аналіз характерних рис та особливостей руху Праведників на Донбасі.

Автором планується використати отримані матеріали на уроках історії, при проведенні лекцій в єврейських обшинних центрах, дискусій та дебатів, можливе опублікування частин роботи в єврейській газеті «Наша жизнь», для

участі у конференціях, присвячених Голокосту, виступах на засіданні круглого столу «Уроки пам'яті» тощо.

Голокост та його трагічний вплив на єврейство

Голокост (у перекладі з давньогрецької – «всепаління») – планомірне і організоване знищення єврейського населення в роки Другої світової війни. Жертвами Голокосту стали 6 млн євреїв (в Україні – 1.4 млн). Це складало 63% європейського і 36% світового єврейства. Не існує єдиної точки зору щодо періодизації Голокосту. Одні вказують на 1933–1945 рр., інші на 1941–1945 рр. – тобто на період систематичного масового знищення євреїв [5, с. 14]. Однак і перші, і другі сходяться у тому, що Голокост став для планети величезною трагедією, яка в першу чергу заторкнула європейське єврейство. Власне, це була і трагедія всього людства, яке вперше побачило і дізналося, як мало ціниться і кожне конкретне людське життя, і життя цілого, у цьому випадку – єврейського, народу, що його нацисти хотіли повністю знищити. Єврейський капітал відігравав важливу роль у торгівлі та промисловості Німеччини й іноді складав серйозну конкуренцію німецьким підприємцям. Нацисти також звинувачували євреїв у підриванні німецьких національних традицій. Усе це дало Гітлеру привід розпочати широку пропаганду ідеї про «всесвітню жидо-масонську змову», яка нібито мала на меті встановлення над людством «єврейського панування» [4].

«Світовому єврейству» нацисти протиставили «арійську ідею» – расову теорію, в основу якої було покладено гасло: «Німецький народ – люди вищої, арійської раси, – тому він має панувати над іншими народами». Не дивно, що гіркі підсумки ШОА – Голокосту – КАТАСТРОФИ європейського єврейства надовго стали предметом пильної уваги і глибокого вивчення в багатьох країнах світу.

З чого ж розпочався Голокост? Початком його вважається 1933 рік. Антисемітизм став державною політикою Третього райху. Поступово євреї виключалися з державного, суспільного життя. Апогею ця кампанія досягла в 1935 році після прийняття «нюрнберзьких законів». Вони мали статус державних і в роки Другої світової війни поширювалися на всю територію Європи. Євреям у цих расистських законах відводилось особливе місце.

У ніч з 9 на 10 листопада 1938 р. за наказом Геббельса відбулися єврейські погроми, які увійшли в історію під назвою «кришталевої ночі», що стала початком ШОА – катастрофи єврейського народу.

Другий етап Голокосту (1939–1941) розпочався в день вторгнення гітлерівців до Польщі. Нацисти примушували євреїв носити особливі позначки, збирали їх у гетто, відправляли в трудові табори.

Третій етап починається з нападу нацистської Німеччини на СРСР у червні 1941 року. Вже 20 січня 1942 р. у Берліні відбулась конференція, на якій

обговорювалися шляхи «остаточного розв'язання єврейського питання», що передбачало масові розстріли, табори знищення.

З початком другого та третього періодів становище євреїв значно погіршується: після окупації Польщі їх стали переселяти в гетто, де на них чекали рабська праця, голод і хвороби. Мільйони євреїв Польщі, Західної і Південної Європи опинилися з початку вересня 1939 року під владою нацистів.

Війна, її світовий характер і ескалація зняли всі етичні й політичні заборони. Якщо в 30-ті роки метою Гітлера було вигнання євреїв з Німеччини, то вже на початку війни такою метою стало тотальне знищення цілого народу. Те, що рішення про масове винищення було ухвалене напередодні нападу на СРСР, свідчить про відчуття агресорами своєї безкарності.

Адольф Гітлер, у якого ненависть до цього народу носила патологічний характер, бачив у ньому клас, який фактично панує в СРСР. Він стверджував, що комуністична ідеологія і Радянський Союз, як об'єкт реалізації цієї ідеології, є лише знаряддя в руках євреїв, що прагнули до захоплення всього світу.

Акції з винищення євреїв на окупованих територіях СРСР, які тривали весь період окупації, поділялися на три періоди:

1. З 22 червня 1941 до зими 1942 року. За цей час знищено більшість євреїв, що проживали в Литві, Латвії, Естонії, Молдавії (Бессарабія, Північна Буковина), майже всі євреї Східних Білорусії та України й окупованих районів РРФСР.

2. З весни до кінця 1942 року, коли було знищено більшість євреїв західних районів України, Білорусії та півдня РРФСР, окупованих до літа 1942 року.

3. З початку 1943 до відступу німців з окупованих територій: знищення всіх євреїв, що залишилися. Останні вбивства відбувалися під час відступу [4].

На всіх окупованих територіях знищенням євреїв займалися айнзацгрупи (Einsatzgruppen) – оперативні групи, мобільні поліцейські формування, призначені для знищення військовополонених, проведення акцій з ліквідації населення на окупованих територіях. Вони виділялися зі складу СС, СД, поліції безпеки й підпорядковувалися Головному імперському управлінню безпеки (RSHA). Айнзацгрупи своєю появою зобов'язані спеціально створеній службі безпеки та агентам гестапо. Перед вторгненням до СРСР було створено чотири айнзацгрупи, які поділили фронт між собою за географічною ознакою і діяли у тилу відповідних груп армії: група «А» (командир Вальтер Шталекер, згодом Юст (Иост), Ахамер-Піфрадер, Панцингер, Фуке) – Прибалтика; група «В» (командир Артур Небе, згодом Науман, Ганс Беме, Ерлшгер, Зеетцен, Хорст Беме) – напрям Мінськ – Смоленськ – Москва; група «С» (командир Отто Раш, згодом Томас і Хорст Беме) – Україна; група «D» (командир Отто Олендорф, згодом Біркален*) – південні райони України, Крим, Кавказ. До складу кожної айнзацгрупи входило 1000–1200 чол.,

* Правильно – Біркамп (прим. ред.).

які були розподілені між декількома айнзацкомандами. До складу айнзацгрупи входило приблизно 350 есесівців, 150 водіїв та механіків, 100 членів гестапо, 80 співробітників допоміжної поліції, які набиралися, як правило, на місці, 130 співробітників поліції порядку, 40–50 співробітників кримінальної поліції, а також 30–35 співробітників СД. За штатом передбачалась певна кількість перекладачів, радистів, телеграфістів тощо. Керівний склад групи формувався з гестапівців, співробітників СД і кримінальної поліції. На Україні айнзацгрупи «С», «D» знищили близько 200 тис. євреїв. Однак їхні методи масового знищення євреїв з метою «остаточного розв'язання єврейського питання» були визнані неефективними, і влітку 1942 р. групи були розформовані [5, с. 6].

Разом з оперативними групами, з'єднаннями айнзацгруп в акціях знищення брали участь численні посібники з місцевого населення. Ця співпраця набула значних масштабів у Литві, Латвії, Естонії, Молдавії, на Західній Україні.

Ким були ці місцеві іуди? Перш за все антисемітами, фашистами, націоналістами і зрадниками різних мастей. Попадалися серед них і покидьки суспільства, і просто мародери, чиєю метою був грабунок єврейського майна, захоплення їхніх квартир. Вже в перші дні окупації такі погромники вбили тисячі євреїв, розграбувавши їх речі. Перша ж хвиля погромів переросла в масове й організоване винищення євреїв оперативними групами СС.

Напередодні війни на території України (у сучасних межах) проживало близько 2,7 млн євреїв. За їх кількістю Україна посідала на літо 1941 р. перше місце в Європі і друге в світі. За три роки війни було знищено понад 1,5 млн євреїв. Слід зарахувати сюди і тих представників нації, хто загинув в полоні, а також євреїв, евакуйованих на початку війни на Північний Кавказ, де їх у 1942 р. захопили і знищили німці [2, с. 424]. В цілому за час окупації Україна втратила до 60% від довоєнної кількості єврейського населення.

Донбас не оминула трагедія Голокосту. За даними перепису 1939 р., в області проживало 65 556 євреїв [3, с. 68], що були зосереджені в 121 населеному пункті, переважно в містах і селищах. Перший документально зафіксований розстріл мав місце в Маріуполі 18–20 жовтня 1941 р., коли зондеркоманда 10а розстріляла понад 8000 осіб [9, с. 44]. У решті населених пунктів розстріли проводили оперативна команда 6, яка дислокувалася у Сталіно, і зондеркоманда 4б, що знаходилася в Краматорську (з березня 1942 – в Горлівці), яка мала загони в Артемівську, Слов'янську і Костянтинівці; оперативна команда 6 мала загони в Макіївці і Бердянську. За участю цих команд і їх посібників протягом 1941 – 1942 рр. було знищено четверту частину довоєнної кількості євреїв – 25 133 осіб, що складає 20% від загального числа жертв у Донбасі [2, с. 18].

Праведники народів світу

У роки Другої світової війни на окупованій території України склалася певна тенденція у відносинах між місцевим українським населенням і євреями. Відомо, що тисячі українців були замучені, розстріляні, вигнані на примусові роботи до Німеччини, відправлені до концентраційних таборів. Українське населення знищувалося, страждало від голоду і холоду, терпіло величезну нужду.

Але разом з тим, серед них були і такі, що з приходом німецької окупаційної влади, стали в одні лави з окупантами. Не можна забути про зрадників, колабораціоністів, мародерів, учасників і організаторів масових єврейських розстрілів, про українські команди, що діяли на території таборів смерті, про українські батальйони «СС»*, про дивізію «Галичина».

У німецьких зверненнях до населення, що їх розклеювали скрізь на вулицях і площах, на огорожах, будинках, на деревах, в неухильній формі наказу попереджувалося про заходи, що будуть вжиті до українців і євреїв:

1. Кожен українець, який впустить в свій будинок жида, заховає його, укріє його майно або надасть будь-яку допомогу, – буде розстріляний.

2. Члени сім'ї що порушив наказ будуть розстріляні.

Вони знали як небезпечно переховувати євреїв. Навіть за те, що українці дозволили єврею увійти в хату і переночувати, нацисти розстрілювали всю родину. Для того, щоб впустити в дім голодних, замерзаючих обірванців, нерідко роздягнених і поранених, які дивом вижили і вибралися після розстрілу із ровів, необхідно мати не просто мужність, а самопожертву. І незважаючи на це, знаходилися люди, які нехтували загрозою, ризикували життям своїх близьких і рідних заради порятунку єврея, часто зовсім незнайомого рятівникові.

Загроза для життя не могла зупинити людину, здатну бути ЛЮДИНОЮ. Письменник Василь Гроссман назвав їх «світлим струменем в океані зла і насилля» [13, с. 62]. Таких були тисячі – наших відважних співгромадян, що прийшли на допомогу знедоленим.

Понад сорок років при Меморіальному музеї «Яд Вашем» в Єрусалимі, на підставі спеціально прийнятого в 1953 році закону, діє громадська комісія з визнання та увіковічення заслуг Праведників світу – неєвреїв, які в період Голокосту рятували євреїв. Їм вручають медаль Праведника світу і почесний диплом (у випадку, коли заслуги рятувальників визнані посмертно, нагороди передають найближчим родичам), а імена заносять на Стіну пошани в Саду Праведників народів світу на території Музею «Яд Вашем». Таким чином держава Ізраїль від імені єврейського народу намагається повернути належне тим неєвреям, які вчинили безсмертний подвиг самопожертви, оцінити який можна

* Українських батальйонів СС не існувало (прим. ред.).

тільки згадавши існуючий у той час нелюдський закон: не лише приховання євреїв, а й будь-яка допомога їм каралась смертною карою.

Праведники народів світу, які відчувають матеріальну скруту, незалежно від місця їхнього проживання отримують фінансову підтримку від Єврейського фонду Праведників (спеціально організованої для цієї мети добровільної організації із штаб-квартирою в Нью-Йорку). Фонд Анни Франк, що знаходиться в Базелі (Швейцарія), фінансує надання медичної допомоги Праведникам народів світу. Праведники, які обрали за місце проживання Ізраїль, отримують державну пенсію [16].

Визнання людини Праведником базується на таких критеріях:

- Неєврей допомагав єврею в ситуації, коли той був повністю безпомічний і йому загрожувала смерть або відправка до концентраційного табору.
- Надання такої допомоги являло небезпеку для власного життя, безпеки або свободи рятівника.
- Рятівник не обумовлював свою допомогу матеріальною винагородою та не вимагав ніякої, навіть незначної компенсації.
- Факт порятунку чи допомоги може бути підтверджений самим врятованим, або достовірними свідченнями очевидців, або ж (якщо є в наявності) надійними архівними документами [16].

Допомога, надана неєвреями євреям, могла бути різною, але в основному вона зводилась до однієї із таких чотирьох категорій:

- Надання укриття у власному домі або укриття в такому громадському чи релігійному закладі, який міг гарантувати досить надійний, захищений від зовнішнього світу притулок, що приховував євреїв від сторонніх очей.
- Надання єврею можливості видавати себе за неєврея – надання йому фальшивих документів – посвідчення особи або свідоцтва про хрещення (видавалося священнослужителями і виступало законною підставою для отримання офіційного посвідчення особи) [16].

Так скільки ж їх було?!...

З майже 15 тисяч Праведників, удостоєних цього звання, відомо приблизно 160 – 170 осіб з України, і цей список з року в рік поповнюється.

У Донецькій області з 1998 по 2005 рік звання «Праведника народів світу» було присвоєно 14 людям. На превеликий жаль, сьогодні в живих їх залишилося лише 10: у Донецьку – 2, у Маріуполі – 3, у Макіївці – 3, у Добропіллі – 1 й у Староігнатіївці – 1 [6].

Увіковічення подвигу Праведників

«Яд Вашем» вважає, що увіковічення подвигу Праведників народів світу є моральним боргом єврейського народу і має величезне виховне значення:

- Ізраїль повинен завжди пам'ятати про свій етичний борг щодо людей, які, ризикуючи власним життям і благополуччям, рятували євреїв у найважчий для них час. Обов'язок поважати і надавати найглибшу повагу Праведникам народів світу поширюється на всіх євреїв, як сучасників, так і на майбутнє покоління.
- Дії Праведників народів світу доводять, що можливість надання допомоги переслідуваним і безпорадним існує завжди. Твердження, нібито машина нацистського терору прирекла на провал будь-яке намагання протистояння офіційно проголошеній політиці знищення євреїв, втрачають свою переконливість перед конкретними вчинками конкретних людей, які належали до різних народів та верств населення, але, незважаючи на це, допомагали багатьом євреям пережити жахи Голокосту.
- Вчинки Праведників народів світу можуть служити взірцем благородства та героїзму для майбутніх поколінь та критерієм моральної поведінки в умовах навіть найстрашнішого фізичного та психологічного тиску. Вони слугують доказом того, що в будь-якій ситуації можливе і необхідне протистояння злу і що боротися з ним можуть не лише групи людей, а й окремі особи.
- Дії Праведників народів світу дозволили єврейському народу та всьому людству зберегти віру в добро і гуманізм, незважаючи на жахливі прояви Третього райху. Їх подвиг допомагає всім засвоїти головний урок, яким людство повинне керуватися в будь-якій ситуації: само по собі людське життя – велика цінність. Звідси і девіз (взятий із Талмуда), який викарбовано на медалі Праведників народів світу: «Будь хто, хто врятував життя хоча б одній людині, – той врятував цілий світ» [1, с. 277].

«Праведники народів світу» в Донбасі

1. Бінат Єлизавета, Егемез Дмитро та Варвара, Балабан Дмитро і Марія

14 квітня 1997 року в Єрусалимі меморіальним музеєм «Яд Вашем» звання «Праведники народів світу» були удостоєні Бінат Єлизавета, Егемез Дмитро і Варвара, Балабан Дмитро і Марія. Всі вони – члени однієї великої сім'ї, проживали в 1942 році в одному будинку. А нагороду отримали за порятунок Беренгольц Зінаїди Григорівни, доля якої з юних років була пов'язана зі Сталіно, куди вона з родиною переїхала у 1939 році.

Коли німці наблизились до міста, то чутки про їх злодіяння дуже швидко поширювалися, і місцеве населення з жахом чекало окупантів. Про нелегке життя єврейської родини у цей період у своїх свідченнях, що збереглися у відділі «Праведників світу», Зінаїда Григорівна згадує так:

«У 1942 році в квітні я зі своєю сестрою Валею пішли з Донецька, оскільки нас могли заарештувати фашисти. Друг діда – Ляхов записав нам маршрут на листочку паперу, ми його запам'ятали і пішли. По дорозі зустріли чоловіка, разом з нами він пройшов 200 км. І коли ми прийшли в село Старий-Керменчик (зараз Старомлинівка Великоновосілківського району), він сказав, щоб ми там залишилися, а сам пішов далі на Гуляй-Поле.

Ми зайшли в перший будинок, що зустрівся на дорозі, і сказали, що ми кавказькі греки, наше прізвище Малай, і ми просимо яку-небудь роботу, наприклад няньчити дітей.

Нас направили до Етемез Д.О. і Бінат Є.О. Це брат і сестра, які жили в одному будинку. Я залишилася у них жити, а Валя пішла до Балабана Дмитра. Я жила у Бінатів як рідна дочка. Їла і пила з ними за одним столом, ніхто мене ні в чому не ущемляв. Мені згадується такий епізод: коли я і троє дітей Дмитра Олександровича пили молоко, дружина його помила стакани водою і випила цю воду сама, оскільки молока їй не вистачило, тобто себе вони багато в чому ущемляли заради мене.

Я ніде не ховалася, була на очах у людей. Іноді бригадир, що жив поряд з нами, послав мене на легку роботу. Мої рятівники говорили, що я їх родичка. Одного разу Дмитра Олександровича викликали в комендатуру і запитали, що за дівчинка у нього живе. Він сказав німцям, що я його родичка, з Маріуполя прийхала няньчити дітей.

Одного разу я з Варварою Іларіонівною (дружиною Етемез Д.О.) були у дворі. Звідки не візьмися німець з гвинтівкою, і націлюється на мене. Тут моя господиня мене затулила собою та на ламаній німецькій мові сказала, що я її дочка. Фашист штовхнув її прикладом так, що вона повалилася на землю. Німець пішов і більше не приходив.

Господарі скоро зрозуміли, що я не гречанка, а єврейка. Варвара Іларіонівна повела мене в церкву, на Паску поставити свічку. Але я ніколи там не була і не знала, що робити і як поводитися. Посиділа в скверіку біля церкви 30 хвилин, а в середину так і не зайшла. Варвара Іларіонівна подивилася на мене, похитала головою, але нічого не сказала.

Мої рятівники дуже ризикували – своїм життям і життям своїх дітей. Через мене, їх могли розстріляти будь-якої хвилини. Мене в сім'ї дуже любили. Старших я слухалася, дивилася за дітьми (їх було троє), обробляла город, виганяла на пасовиська корову, не відмовлялась ні від якої роботи. З дітьми я дружила, всі мене поважали, і тому я змогла вижити в ці важкі роки.

У мене і у сестри не було з собою ні цінностей, ні дорогих речей. Ми нічим не могли віддячити своїм рятівникам за їх участь у нашій долі. Та, гадаю, що вони врятували нас не через речі, а тому, що як добрі і милосердні люди, розуміли, що без їх участі ми загинемо».

Після війни Зінаїда Григорівна повернулася в Донецьк і, пам'ятаючи про своїх рятувальників, довго шукала їх, поки не знайшла. Так зародилася дружба, заснована не на грошах, не на інших корисних речах, а на людяності, яка врятувала життя двом молодим єврейським дівчатам. В подяку за своє врятування Зінаїда Григорівна відправила свідчення до відділу «Яд Вашем», звернувшись туди за визнанням її рятувальників Праведниками народів світу, і клопотання жінки були вдоволені. У листі, надісланому з «Яд Вашем», стверджувалося, що рятувальники будуть нагороджені почесною грамотою та медаллю, а їх ім'я будуть викарбувані на Стіні пошан в «Яд Вашемі». Через деякий час близькі родичі, бо рятувальників вже не було в живих, отримали нагороди за героїв.

2. Андрій, Параска та Іван Сіроштани

29 липня 1998 року в Єрусалимі було підписано одну із перших почесних грамот «Праведник світу», адресованих Праведникам Донбасу. Цією грамотою посмертно нагороджувалися Андрій і Параска Сіроштани та їх син Іван. У документах зазначено, що на засіданні від 12 липня 1998 року спеціальної комісії з присвоєння звання «Праведнику народів світу», заснованої при інституті «Яд Вашем», на основі представлених свідчень, які підтверджували ризик власним життям родини Сіроштан заради переслідуваних окупаційною владою євреїв, у знак великої вдячності за допомогу, надану єврейському народу в роки Другої світової війни, вирішено присвоїти їм звання «Праведник народів світу», нагородивши відповідною медаллю (посмертно), а їх імена викарбувати на Стіні пошани в Алеї Праведників «Яд Вашем».

Такої пошани Андрій, Параска та Іван удостоїлись за спасіння Мельтзена Захарія (Якова) під час фашистської окупації Маріуполя. Родина Сіроштан, що складалася з батьків та трьох дітей: сина Івана та доньок – Любові і Раїси (на момент нагородження в живих залишалася лише Раїса Сіроштан (Староселець)), у цей важкий період для всіх, а особливо для євреїв, які разом з комуністами підлягали знищенню в першу чергу, простягнули руку допомоги Захарію (Якову) Мельтзену.

У величезний двір, де до війни мешкали Сіроштани, виходило 6 будинків. Майже у всіх цих будинках мешкали євреї: Мельтзени, Когани, Ялові, Цейтліни... Між собою вони були якимись родичами.

Сусіди були досить заможними і, напевне, могли б вчасно евакуюватися, але справи не відпустили. На запитання Івана Сіроштана, який часто вів задушевні розмови із сусідами, що їх стримує, Ялові, справи яких були пов'язані з кіньми, відповідали, що не можуть облишити їх: то потрібно лагодити зброю, то підковувати коней... Та й німців не чекали так швидко, тож, мешканці двору сподівалися, що ще встигнуть.

Через кілька днів після окупації німці зобов'язали усіх «жидів» нашити на одяг єврейські зірки, а незабаром розвісили по місту наказ, щоб усі представники єврейської національності зібралися у певний час біля вокзалу, їх будуть відправляти до Єрусалима.

Раїсу Сіроштан, якій у ту пору йшов 11 рік, розбирала дитяча цікавість, і вона, як і багато її українських ровесників, побігла до вокзалу, щоб подивитися, як будуть від'їжджати їх сусіди. Але тих чомусь не вантажили в поїзди, а шикували: «Людей було дуже багато. Вся ця лавина чомусь пішки рухалася до центру міста до приміщення, де колись квартирував військовий полк.

Дорослі ж на відміну від дітей відразу зрозуміли, що нічого гарного від фашистів чекати не доводиться.

Мої батьки завжди тримали свиней, в домі завжди водилося м'ясо і сало. Мама звернула все це у вузлик, напекла ще й коржиків і понесла сусідам. “Це вам на дорогу, – вручила їжу родині Коганів. – Чим вам ще можна допомогти?” Когани розчулилися: “Сусідко, візьміть собі що-небудь з наших речей (мати згадувала, що вони навіть почали витягувати з валіз речі, серед яких – великий будильник), може, коли-небудь, як не ми, то наші діти до вас прибіжать, і ви їм дасте шматок хліба”. Мати відповіла, що сусідських дітей вона нагодує і так, без всяких за це подарунків. Пізніше так воно і вийшло: коли найстарший із дітей Коганів – Борис, який уникнув долі сім'ї, бо служив у армії, повернувся після війни, він часто приїздив до Маріуполя, зупиняючись у нас.

За добу усіх євреїв Маріуполя виселили з міста».

На початок війни родина Мельтзен складалась з батьків та трьох дітей. Напередодні виселення господаря разом із сином Яковом (Захарієм) пішли копати картоплю, бо родині нічого було їсти, а коли повернулися назад, вдома вже нікого не було. В пошуках рідні мати з Яшею дійшли до «полку». Там матері вдалося відпроситися у охорони, начебто збігати додому за речами. Її, як не дивно, відпустили, але більше цю жінку ніхто не бачив.

На пересильному пункті євреї пробули кілька днів, після чого їх погнали на агробазу. Але навіть і тоді люди вірили, що німці їх везуть у Єрусалим, бо ж не марно наказали взяти із собою всі цінності та речі, необхідні на перший час. Колону супроводжували поліцаї та автоматники.

Біля Агробази всім наказали роздягнутися догола, хоча на дворі вже стояла пізня осінь – 22 жовтня, після чого погнали до протитанкових ровів, які всі маріупольчани рили, щоб оборонити місто від окупантів. Там жінок відсилали в один бік, а чоловіків – в інший. За розповідями Якова Мельтзена, якому дивом вдалося вижити, своїм рятувальникам Сіроштанам, навкруги стояв страшний крик і плач. Батько, який вів за руки двох дітей, шепнув хлопчиків, щоб той повністю не роздягався, бо на вулиці холодно, і той йшов напіводягнений.

Раптом під малим, який ішов по самому краю рову, відвалився шматок землі, і Яків почав сповзати вниз. Батько чи то від розгуби, чи розуміючи, що синові випала нагода врятуватися, не потягнув того наверх, а навпаки, відпустив руку, і хлопчина полетів вниз. Впавши на дно рову, Яша почав кричати, звати батька, але в тому гаморі, на щастя, його ніхто не почув.

А невдовзі почався розстріл. Люди падали в окоп, і хлопчик від жаху вже не розумів, сам він ще живий, чи вже теж мертвий?

Коли розстріл закінчився, німці проходили вздовж траншеї і добивали поранених. Зверху на Яші лежав поранений юнак і дуже кричав. Німець вистрілив йому в голову. Ця куля, пробивши тіло юнака наскрізь, влучила у ногу Якову і застригла там.

Як стрілянина вщухла, хлопчина вибрався з-під мертвих тіл. Таких, як він, шасливців виявилось декілька – майже його одноліток Веніамін Борисковський, про якого мова ще вестиметься далі, та жінка, ім'я якої вони не запам'ятали. На дорозі врятовані знайшли загублене кимсь пальто, в яке куталися по черзі. Хтось помітив, що із розпоротої кишені пальто стирчить якийсь пакунок. То виявилися гроші, які незабаром ще раз врятували нещасним життя.

Господар будинку, який попався на їхньому шляху, за гроші переборов страх, хоча й усвідомлював, хто ці люди і звідки вони у такому вигляді йдуть, впустив до хати, дав одяг та хліба.

Вдосвіта вже недалеко від Маріуполя їх наздогнала підвода, на якій жінка-селянка везла до міста молоко на продаж. Безсилим голосом Яків попросив трохи молока. «Ти, певно, євреї, дитинко? – скрутно похитала головою жінка, а почувши ствердну відповідь, запитала: – Куди ж тобі молочка налити?».

На дорозі валявся зіпсований кавун. Жінка почистила його від м'якоті і налила повну половину молока.

В місті супутники розійшлися. Яків (Захарій), оскільки більше йти було нікуди, обережно пробрався на горище рідної домівки і заховався там.

Знову наведемо свідчення Раїси Староселець (Сіроштан): «Через кілька днів всі в місті вже знали, що євреїв розстріляли. Невдовзі після цієї звістки мій брат Іван надвечір поспішав додому, щоб встигнути до комендантської години.

У провулок, куди виходили наші вікна, виходили також вікна будинків Коганів, Цейтлінів та Мельтзенів. Пробігаючи повз них, братові здалося, що його хтось гукає: “Ваня! Ваня!”, але він не звернув на це уваги, бо знав, що сусідів розстріляли. І лише коли в спину йому влучив камінчик, Іван обернувся і побачив у віконці горища сусідського будинку Якова.

– Мамо, мамо, – криком вбіг у хату братик, – там на горищі Яша. Він поранений і води просить.

Мама зібрала цілий вузлик з їжею та водою, і Іван відніс його Захарію».

Так продовжувалося з дня у день протягом двох місяців. Приносити їжу врятованому єврею було дуже небезпечно, бо дім, в якому переховувався Захарій, знаходився по сусідству з будинком місцевого священика, у якого жили німецькі офіцери. Кожний раз, коли Іван намагався пробратися до сусіда, гавкав собака німців; візити дитини з вузликami до порожнього будинку могли викликати у них підозри. Тому Іван приносив їжу тоді, коли німців не було вдома, уважно слідкуючи за цим.

Вся родина Сіроштан брала участь у врятуванні Якова. Батьки стояли на сторожі з двох боків вулиці, Іван забирався на паркан, що знаходився між його будинком і будинком сусідів Мельтзен, перед тим, як він зістрибнув на сусідське подвір'я, мама давала йому пакунок з їжею.

Незважаючи на заходи перестороги та обережність, частина сусідів швидко дізналася про єврея, що врятувався від розстрілу, та місце, де переховували Захарія. І ось одного разу він зник. Іван приніс чергову порцію їжі, а Якова немає. Згодом з'ясувалося, що його виявив ще один сусід – коваль і запросив хлопчину до себе додому. Господарі помили єврейську дитину, нагодували і покляли спати на ліжку, вперше за багато місяців. Вночі хлопчик прокинувся і почув, як сусід попереджував свою дружину, щоб вона тримала язика за зубами, бо коли німці дізнаються, що Яків у них, усіх розстріляють.

Вранці, щоб не накликали небезпеку на гарних людей, хлопчик знову повернувся на своє горище.

Але не всі були такими добрими; дехто прагнув покращити своє життя будь-яким способом, навіть ціною життів інших. «Савеліївно, що ви робите? – попередила яюсь Параску сусідка. – Вже всі говорять, що ви переховуєте єврея. Якщо хтось донесе, і вас розстріляють, і Яшу не врятуєте».

Через те, що не всім сусідам не можна було довіряти, Андрій Сіроштан запропонував Захарію залишити відому багатьом схованку і шукати притулок в одному з найближчих сіл, змінивши при цьому ім'я. Андрій суворо наказав ні за яких умов не називатися справжнім прізвиськом, а казати всім, що він – Яків Мельников, грек за походженням, виховувався у дитячому будинку в Таганрозі, який розбомбили в перші місяці війни.

Параска Сіроштан підбрала юнаку одяг, пошила теплі бурки, щоб не мерзли ноги, а, враховуючи дощову погоду, Іван віддав приятелеві свої галоші та шапку. На прощання Сіроштани повісили на шию Яші православний хрестик, щоб оберігав від біди. Андрій, запрягши у підводу коня, сховав на її споді хлопця, закидавши доверху соломою, і повіз у село. Там чоловік довго чекав, поки «підшефний» ходив по дворах і просився, щоб його взяли. Нарешті, в одній родині, де було вже три хлопчика, повіривши в те, що Яків – грек, погодилися залишити його у себе. Господар дому працював ветеринаром,

доглядав за великою кількістю тварин, і йому потрібна була допомога.

Дитина, якій більше нікуди було йти, старалася завжди догоджати господарям, за це вони навіть зібралися виправити хлопцеві, у якого не було при собі ніякого документа, посвідчення, але саме в цей час німці видали наказ: усіх дітей, у яких немає ані батьків, ані документів, зібрати в певному місці, щоб відправити у дитячий будинок.

І знову над Яковом нависла небезпека. У приймальному покої всім дітям наказано було роздягнутися. Хлопець зрозумів, що як тільки він це зробить, його таємниця розкриється. Його збентеження побачив вихователь, який теж виявився гарною людиною. «Ти, певне, єврей, – шепнув він, проходячи повз хлопця, а коли той ствердно хитнув головою, додав: – Одягай сорочку і швидко йди у туалет». Там було відчинене вікно, і Захарій уже вкотре опинився на вулиці.

Цього разу доля закинула підлітка у Мангуш. Там на краю села стояв млин, і мельник дозволив хлопцеві залишитися. Але через кілька днів страшенно розболілася поранена нога, яку ніхто не лікував і в якій так і продовжувала знаходитися куля. І знову, вже вкотре виявилось, що світ не без добрих людей: мельник, нічого не питаючи, гарно закутав хлопця, бо була зима, і відвіз його до Маріуполя у лікарню, а тамтешній лікар, також нічого не розпитуючи, видалив кулю, обробив рану і, пообіцявши на прощання свою допомогу в разі потреби, відпустив.

На млині хлопчик пропрацював аж до відступу німців. Люди, знаючи про те, що він сирота, приносили йому їсти, а греки, знаючи, що, крім слів, документального підтвердження належності хлопця до їхнього народу немає, все ж тримали Яшу за свого, турбуючись про нього.

Хвиля німецького відступу закинула малого аж до Одеси, звідки він вже після приходу радянської армії написав Сіроштанам, які нічого не знали про подальшу долю їхнього «прийомиша», листа, що він живий і здоровий.

У 1944 році Яків, який залишив собі це ім'я, повернувся в рідне місто, оселившись у своєму домі, і завжди підтримував відносини з рятівниками, називаючи Андрія і Параску Сіроштан батьками, а їхніх дітей – братами і сестрами.

3. Людвінська Валентина Лаврентіївна та Віра Іллівна Олейник

Прошло багато років після війни, але пам'ять про подвиг не була стерта в серцях людей: врятовані завжди пам'ятатимуть своїх рятувальників і дякуватимуть їм за це.

Однією з таких щасливиць була Маргарита Мойсеївна Шварцберг, яка написала лист у посольство Ізраїлю з викладом фактів, які відбулися з нею в окупованому Донбасі. Факти уважно розглянули, і через декілька місяців Єврейська рада України затвердила рішення про присвоєння Валентині Лаврентіївні Людвінській звання «Праведник України». А в липні 2004 року жінка

отримала ще вищу оцінку свого далекого вчинку – звання «Праведник народів світу», як зазначалося у нагородній грамоті, за ризик своїм життям у роки війни заради порятунку переслідуваних євреїв.

Що ж зробила ця жінка, щоб удостоїтися такої великої нагороди?

З інтерв'ю, взятого в листопаді 2006 року автором роботи у Валентини Лаврентіївни Людвінської, яка проживає у місті Маріуполі:

«Я – Людвінська (дівоче прізвище Тимофеева) Валентина Лаврентіївна, 1929 року народження, за національністю росіянка. Під час війни жила з мамою, сестрою і двома братами в м. Маріуполі в Іллічівському районі на вул. Стальоварній 21-1. У воєнні роки була школяркою, зараз пенсіонерка.

До війни ми з сім'єю Шварцбергів були сусідами і жили по-сусідському дуже дружно.

З дітьми Шварцбергів: Маргаритою (1933 р. народження) і Галиною (1938 р. народження) завжди разом гралися на вулиці. Маргарита дуже часто хворіла, вередувала, так іноді її бабуся звала мене допомогти ліками напоїти. Батьки Маргарити і Галини були хороші, добрі люди.

Восени 1941 р. німці окупували Маріуполь. Через тиждень оголосили, щоб всі євреї зібралися біля приміщення головної контори заводу ім. Ілліча. Говорили, що їх відправлятимуть до Палестини. Насправді євреїв відводили у селище Агробаза і розстрілювали. Там був розстріляний батько Галини і Маргарити – Шварцберг Мойсей Самойлович.

Головними виконавцями вироків була зондеркоманда СС 10-А, яка лютувала у місті 2 роки. Вдень і вночі були облави, стрілянина, обшуки. Дізнавшись про те, що збирають євреїв, ми з Вірою Ломакіною (нині Олейник), по вказівці батьків, прибігли до Шварцбергів.

Дівчаток – Риту та Галину, їх маму і бабусю ми відвели в село Безименне, до нашої тітки Марфи. Там вони жили в погребі близько двох місяців.

Однак довго ховатися у цій схованці було небезпечно, оскільки стали підозрювати сусіди. Щоб раптом хто-небудь, не видав втікачок, вночі ми пішли в селище Саханка до знайомих, але ті нас не прийняли, злякалися. І ми повели втікачів у селище Садіння до моєї бабусі Белякової, і тепер вже там заховали їх в погреб. Вночі ми з Вірою туди ж відвели маму Рити і Галини, і довгий час по черзі ходили провідувати Шварцбергів.

Через деякий час знову довелося змінити місце укриття, але тоді нам став допомагати рятувати цю сім'ю брат матері дівчаток – Потапов Василь і його дружина Євдокія.

Дядько Василь Потапов повів їх в селище Горького в глиняну покинуту землянку, яка знаходилася недалеко від станції Сартана біля насипу під залізничні колії. Ходили в землянку пізніми вечорами по черзі. Носили мерзлу

варену картоплю, буряк. Хліба не було, пекли коржики, хоч і коржиками їх важко було назвати.

Всі, хто турбувався про Шварцбергів піддавалися великому ризику – будь хто міг на нас донести. Власне, один донос таки був. Дізнавшись про нього, дядько Вася швидко допоміг перейти в іншу землянку. Цього разу притулок надали родичі Віри. На дверях повішали замок, щоб ніхто не здогадався, що всередині є люди. Ключ був у Потапових і у нас з Вірою. Ходили по 4 км туди і назад, ховаючись в посадках від німців. Часто ночували разом з невільниками в нелюдських умовах виритої в землі нори, що промерзала наскрізь. А вони в таких умовах жили постійно.

Батьки доручали більше нам турбуватися про своїх подруг та їх маму, але не тому, що самі не хотіли цього робити. Ми були підлітками, тому викликали менше підозр у німців, ніж дорослі, хоча війна швидко нас зробила дорослими.

Голод, холод, страх, всі позбавлення війни ми переносили разом майже два роки окупації і не вважали, що здійснюємо подвиг, а гадаючи той час тепер, навіть важко уявити, як можна було пережити увесь цей жах. Було страшно, треба було все приховувати, оскільки ніхто не знав, як хто з сусідів поведеться. Треба було перестрахуватися. Ціна помилки – життя. Та і німцям не можна було попадатися на очі, бо як тільки в них виникала підозра, що ми переховуємо євреїв, то розстрілювали не тільки євреїв, а й тих, хто їх ховав.

Після війни сім'я Шварцбергів змінила місце проживання. Вийшовши заміж, я теж змінила адресу і прізвище. Життя продовжувалося у кожного зі своїми турботами. Хоча про війну ніхто ніколи не забував, бо таке забути неможливо.

Ми дуже багато років не бачилися з Маргаритою і Галиною. Рита Шварцберг (нині Маргарита Мойсеївна Жолобова), що мешкає зараз у Луганську, сама розшукала нас, а пізніше повідомила несподівану, але приємну новину про присвоєння звання “Праведників світу”».

4. Праведниця Халецька Фекла Федорівна

На жаль, не всі визнані Праведниками дожили до нашого часу. Багатьом це звання було присвоєне посмертно. Серед них Фекла Халецька, історію якої розповів врятований Фунт Августин Євстафійович.

«Халецька Фекла Федорівна, 1909 року народження, працювала у будинку нашого батька, коли він був вперше одружений. У 1931 батько одружився вдруге з нашою мамою, і у цю родину взяв із собою Феклу Федорівну, яка протягом деякого часу працювала у нас домашньою робітницею. У 1939 році батьки розлучилися, і ми якийсь час не підтримували зв'язку із Халецькою.

Коли почалася війна, ми повинні були евакуюватись, і мама попросила домробітницю пожити у нашій квартирі, поки нас не буде. Однак евакуюватися не вдалося, і ми залишилися жити всі разом на окупованій території.

Коли почалися гоніння на євреїв, мамі вдалося підробити документи, але коли вони разом з Халецькою прийшли на біржу праці, колишня подруга мами впізнала її і зрадила, повідомивши про неї німцям. Мама лише встигла сказати Халецькій, щоб та бігла додому й забрала дітей.

На той час мені було 10 років, а сестрі – 6. Ми сховалися у недобудованому будинку, на горіщі. А тієї самої ночі до нашої квартири прийшли німці з поліцаями проводити обшук, але, на щастя, нікого не застали.

Якби не наша рятувальниця – ми б загинули. Настала зима, й було дуже холодно. У сараї ще до війни ми припасли вугілля й дрова. Я перетягнув на горіще буржуйку, але топити піч можна було лише вночі, щоб ніхто не побачив диму. Фекла Федорівна приносила нам їжу. Коли ж залишатися на горіщі стало небезпечно, ми влаштувалися в іншому місці – знову ж таки на горіщі, але того будинку, де до війни була наша квартира. І весь час Фекла Федорівна турбувалася про нас.

Коли знову стало холодно, Халецькій вдалося прилаштувати сестру у родину Дерисенко, а я мав переховуватись у тунелі, де проходила теплотраса. Одного разу, коли я спав, шур прокусив мені вухо.

Після звільнення міста нас мали відправити до дитячого будинку, але коли за нами прийшли і сказали прощатися із своєю рятівницею, ми вчепилися за неї й почали благати, не залишати нас. Вона плакала також, кажучи, що не зможе цього зробити. І ми стали жити усі разом, у страшних злиднях й голоді, у комунальній квартирі.

Хоч Феклі Федорівні доводилося важко працювати, але тривалий час по війні у нас не було зайвого шматка хліба. Наша рятівниця голодувала сама, але нас намагалася підгодувати. Допомоги їй не було звідки чекати: дідуся та бабусю – батьків мами, інших наших родичів розстріляли в Одесі, а батька було засуджено на 25 років ув'язнення як ворога народу.

Коли я виріс, пішов працювати у шахту, і наше матеріальне становище виправилося.

Фекла Федорівна Халецька жила із нами до самої смерті, заміж вона не вийшла і своїх дітей не мала. Ми ставилися до неї дуже добре, а зараз доглядаємо за її могилою. Вона померла у 1992 році у віці 82 років».

5. Родина Сосіденко

Серед нагороджених почесною відзнакою «Праведник народів світу» посмертно – члени родини Сосіденко: Аполлінарій та Агрипіна. Нагороди за батьків отримала їх донька Валентина Аполлінарівна Сосіденко, яка погодилась дати інтерв'ю авторові роботи. Ось її розповідь.

Раїса Наумівна Кірсева (Нут) працювала водієм і привозила товар з універсаму до Новосілківського району, а сестра Віри – Люба також шоферувала, тільки на тракторі. Люба та Рая потоваришували. Якось Рая подарувала родині Люби тканину, із якої вони змогли зшити достатньо необхідних їм речей, бо їх родина була бідна.

Під час війни, взимку 1942 року Рая прийшла до Люби та її численної родини, що проживала на хуторі Піддубному, і попросила допомоги – сховати її від переслідувань німців. Батько дозволив Раїсі залишитися у них.

На подяку дівчина допомагала у хатніх справах, але більшу частину часу ховалася у саду разом із Вірою та Любою. Та спокій у родині тривав не довго.

Одного дня до будинку прийшов сусід Олексій і попередив родину, що вони переховують єврейку, а за це німці карають дуже жорстоко. Як окупанти дізнаються, вони розстріляють усіх, а хату спалять. Господар – Аполлінарій Сосіденко дуже просив Олексія нікому нічого не розповідати, і той погодився. Але тривога все ж залишалася.

З часом через близьку знайому Дарію Сидорівну, яка була районним суддею, Сосіденки допомогли Раї зробити документи, і встигли дуже вчасно. Незабаром до хати, де переховувалася єврейська жінка, навідався двоюрідний брат Аполлінарія: він був поліцейським і вирішив перевірити чутки, які поширювалися у селі, що начебто його родичі переховують єврейку. На це Сосіденки відповіли, що то невістка одного із синів, який зараз на фронті, і показали документ.

До кінця війни Рая була із своїми рятівниками, а після війни переїхала до Донецька і забрала туди Віру. Дві жінки дружать і нині.

6. Родина Олійниченко.

Історію автору роботи було переказано в Маріуполі дочкою Поліни Лаврентіївни – Валентиною Акімівною Пономаренко (Олійниченко). Ось ця історія.

«Відразу по окупації міста восени 1941 р. почалися масові акції з винищення євреїв. Їх збирали в одному місці разом з речами, обіцяючи переселити в більш зручне місце в межах міста.

Оскільки це була одна з перших акцій у Донбасі, багато євреїв Маріуполя повірили німцям і з сім'ями, з найціннішими речами прийшли на місце збору. Тисячі людей: старих, жінок, дітей навіть не здогадувалися, що ніякого переселення не буде: їх ведуть на розстріл...

У цей період до нашого дому на квартирування поселили трьох гестапівців. Одного разу, вночі, коли розстріли вже наближалися до кінця, у двері будинку по вулиці Радянській постукали. Це була Ганна Веніамінівна, яка привела з собою пораненого племінника Веню і дуже прохала сховати хлопчика. Я знала Веню Борисковського ще до війни: моя мати Поліна Лаврентіївна Олійниченко

була кравчиною і шила для них дитячі речі та білизну. Веня разом із своєю мамою часто приходив до нас.

Мої батьки не роздумуючи прийняли дитину, хоча ризик був дуже великим: німці вже розстріляли багато сімей, які переховували євреїв. Спочатку ми його переховували в перевернутому піаніно. Дуже боялися, бо, як я вже говорила, на постої у нас були есесівці. Зрозуміло, що восьмирічна дитина весь час не могла лежати під піаніно, йому треба було перев'язати рани, нагодувати, подихати свіжим повітрям.

Ми любили Веню і переживали за нього. Хлопчиком він був дуже розумним і слухняним. Вдень він знаходився в кімнаті, а вночі ми з братом Віктором виводили його погуляти.

Двір у нас був маленький, поділений на дві половини. Зручно було його виводити, щоб не бачили сусіди. Поки стояли холоди, було легше, а коли настало літо, малий посміливішав, і німець, який проживав у будинку, побачив його. Ми сказали, що це наш родич. Добре, що він був чорнький і трохи схожий на нас. Але, на жаль, на світі існують і дуже погані люди, і нам все ж довелося восени 1942 року розлучитися з Венено, відправивши його в більш безпечне місце, хвилюючись за хлопчину, який став нам як рідний.

Довгий час ніякої інформації від врятованого ми не мали, лише після війни вдалося його розшукати. Ми підтримували гарні стосунки з Веніаміном, а потім навіть стали сусідами. Зараз він разом із дружиною живе в Ізраїлі в м. Хайфа.

Одного разу прийшов до будинку Олійниченко звідти лист, в якому Веніамін просив докладно розповісти про деталі його врятування. Незабаром аналогічний лист прийшов з Києва з Єрусалимського культурного центру, а наприкінці 1997 року Олійниченкам повідомили, що їхнім батькам – Поліні та Кіму, присвоєно звання “Праведника народів світу” з врученням відповідних нагород. Нагороди, а разом з ними і гарні слова головного рабина Донбасу Пінхаса Вишецького: “Як гарно, що нам ще є кому сказати – Дякую” знайшли своїх героїв».

Милосердя в Голокості: порівняльний огляд

1. Мотиваційний фактор

Якщо проаналізувати дії Праведників з точки зору мотивів, які ними рухали, то можна чітко прослідкувати відсутність меркантилізму та матеріальної зацікавленості. Власне, які матеріальні цінності можна було взяти з восьмирічного, напівголого Веніаміна Борисковського, який дивом врятувався? Чи з двох сестер Зінаїди та Валентини Беренгольц, які подорожували тільки з продовольчим вузликом?

Що ж тоді рухало рятувальниками? Перш за все людяність і розуміння того, що подібна історія може статися з ними та їх дітьми. І так само знайдеться людина, яка простягне руку допомоги. По-друге, це гарні стосунки, які існували між родинами до війни, як у випадку з родинами Галини та Маргарити Шварцберг і Валентини Лаврентіївни Тимофєєвої: дівчата дружили з дитинства. А родина Веніаміна Борисковського обслуговувалась у Поліни Лаврентіївни Олійниченко, яка була гарною кравчиною.

По-третє, виключно чуйність: за приклад наведемо родину Сіроштан, що була у звичайних сусідських стосунках із врятованим Захарієм Мельтзен.

І таким чином, хоч би що говорили про те, що людина в критичній ситуації стає злою та жорстокою, думаючи тільки про себе і врятування «власної шкіри», наведені факти свідчать про протилежне: людина, якщо вона дійсно ЛЮДИНА, залишається нею завжди, і передусім в часи лихоліття.

2. Національний склад

Аналізуючи отримані в ході дослідження дані, можна дійти висновку, що у врятуванні донбаських євреїв брали участь представники різних національностей. Серед нагороджених медаллю «Праведник народів світу» донбасівців є українці, росіяни, греки та представники інших народів. Так, родини Бінат і Етемець, які врятували життя Беренгольц Зінаїди Григорівни, за національністю греки, Андрій, Параска та Іван Сіроштан, Віра Олійник, які надали притулок Якову Мельтзену та сестрам Шварцберг, – українці, Фекла Федорівна Халецька, яка стала матір'ю Августину і Маргариті Фунт, – росіянка, Валентина Людвінська, яка допомагала рятувати Маргариту та Галину Шварцберг, має у своєму родоводі польські корені, але всіх цих людей, різних за національним походженням, об'єднувало одне: людяність, бажання врятувати життя людині незалежно від її національності. Можна сміливо стверджувати, що людяність у нашому краї – поняття інтернаціональне.

3. Географічний аналіз

Якщо розглядати винищувальну силу Голокосту в Україні загалом та на Донбасі зокрема, можна впевнитись, що великі міста постраждали найбільше. На це є певна причина. Так, ще наказами Катерини II від 1769, 1791 рр. усі євреї були виселені за «межу осілості». За цими законами їм дозволялось жити у 15 губерніях, а також заборонялось займатися землеробством. Представникам нації довелося освоювати комерційну, підприємницьку, банківську справу, займатися якою можна було лише у містах та містечках. З часом кількість єврейського населення у таких містах зростала. Саме в цих населених пунктах у роки окупації фашистами влаштовувалися найбільші винищувальні операції і припадала найбільша кількість жертв.

У Донецькій області тенденція винищення найбільшої кількості євреїв чітко прослідковується в центральних, промислово розвинутих містах, таких як Артемівськ (3000 осіб), Донецьк (3000 осіб), Краматорськ (2000 осіб) і Маріуполь (14 000 осіб). Найбільша кількість загиблих припадає на найбільше «єврейське» місто області – Маріуполь, хоча, якщо взяти кількісний склад довоєнного населення і порівняти його з кількістю жертв у роки окупації, то першість найбільш постраждалого може поділити з Маріуполем Артемівськ (Бахмут), який у краї називають «Донбаським Бабиным Яром». Однак викликає здивування той факт, що серед офіційно визнаних Праведників народів світу артемівців досі немає, хоча випадки порятунку євреїв населенням міста загальновідомі і вміщені у багатьох дослідженнях. Це свідчить про те, що обрана тема знаходиться у початковому стані її дослідження і треба докласти чималих зусиль, щоб імена хоча б тих людей, що ще живі і можуть довести свій подвиг конкретними документами, були з'ясовані і відмічені заслуженими нагородами.

Що ж стосується визнаних Праведників, то можна впевнитись, що найбільша кількість випадків рятувань припадає на центр та схід області: Донецьк – 3 випадки, Макіївка – 2, Добропілля – 1, Староігнатіївка – 1, Єнакієве – 2, с. Комсомольське – 1, Маріуполь – 3.

4. Хронологія порятунку

Масові знищення єврейського населення під час окупації області німецько-фашистськими загарбниками (1941–1943) умовно поділяються на два періоди. Перший припадає на початок окупації. У цей час німці розстрілювали євреїв, виконуючи одне з основних завдань арійської теорії – знищення «другосортних» народів, які, на думку арійців, не мали права на гідне життя. Серед таких народів чи не перше місце посідали євреї, тому-то «остаточне вирішення єврейського питання» розв'язувалось нацистами у першу чергу.

Ще однією метою загарбників було залякування місцевого населення з метою приручити і приневолити до послуху, а першими жертвами такого поневолення ставали євреї і комуністи. Так, найбільш відомі і масштабні страсти єврейського населення відбувалися саме в цей період, від нього ж відлічуються і перші відомі випадки врятування в донбаському Голокості: 22 жовтня 1941 р. після розстрілів на Агробазі Захарій Мельтзен був схований родиною Сіроштан, після окупації Маріуполя 8 жовтня 1941 р. Валентина Людвінська почала допомагати ховатися дітям родини Шварцберг.

Другий період припадає на час відступу німців з територій країни; мотивом у цей період виступає намагання приборати свідків та помста. Однак, оскільки буквально на п'яти фашистам наступає Червона армія і через кілька днів після відступів німців населені пункти знову стають радянськими, необхідності у тривалому переховуванні євреїв у цей момент уже немає.

5. Вікові та статеві групи

В усі часи вважалося, що чоловіки більш хоробрі і сміливі, ніж жінки, отже, логічно було б припустити, що переважну більшість рятувальників складають чоловіки. Однак проведений аналіз доводить, що це не зовсім так. У спасінні донецьких євреїв однаково брали участь як чоловіки, так і жінки. І взагалі відокремити їх один від одного неможливо, бо рятувальниками здебільшого виступають родини (Етемез Дмитро та Варвара, Балабан Дмитро та Марія, Сіроштан Параска і Андрій та інші), які разом із своїми неповнолітніми дітьми, які хоча і в силу свого віку не могли бути ініціаторами спасіння, але разом з тим виконували всі прохання та розпорядження батьків, часто слугуючи «зв'язковими» між рятівниками та врятованими (наприклад, Сіроштан Андрій, Параска та їх син Іван), робили все необхідне для спасіння життя євреїв.

Говорячи про вікові групи, не можна не згадати людей похилого віку, які, здавалось би, за станом здоров'я та фізичним станом не могли йти на великі пожертви і подвиги. Однак вони на них йшли. За приклад можна навести вчинок бабусі Людвінської Валентини Лаврентіївни, яка не лише була координатором, а й у разі потреби носила сама їжу Маргариті і Галині Шварцберг у землянку і переховувалась у жахливих антисанітарних умовах разом з врятованими.

Що ж до статевого критерію, то в цьому випадку жінок можна було б назвати більш мужніми, бо саме вони знаходились, як матері, у більшості випадків поряд з врятованими євреями (більшість яких були діти та підлітки); саме материнський інстинкт рухав Етемез Варварою, яка закрила від німця чужу дитину власним тілом. Чим, як не великою людяністю та почуттям материнства, можна пояснити подвиг Халецької Фекли Федорівни, яка не лише врятувала Маргариту та Августина Фунт, а й, щоб якось захистити їх пізніше, всиновила їх, ставши їм справжньою матір'ю.

Висновки

Праведники народів світу мають слугувати прикладом безкорисності, самопожертви, милосердя для майбутніх поколінь. Сучасна молодь повинна навчатися безкорисності саме на таких випадках із життя.

В роботі доведено, що випадки милосердя з боку українського, російського, грецького населення Донбасу в порятунку євреїв були не поодинокі. Відповідно, завдання цієї роботи – дослідження проблеми участі неєвреїв у порятунку єврейського населення – виконане. Автором доведено, що, незважаючи на жорстокий нацистський окупаційний режим, місцеве населення взяло активну участь у порятунку жертв окупаційного режиму.

Автором також були відшукані Праведники народів світу, які мешкають у Донецьку, Маріуполі та Макіївці, в ході зустрічі з якими було проведене

опитування, зібраний великий фактичний матеріал, що підтверджує участь цих конкретних людей у врятуванні життя єврейських громадян.

Відповідно до поставлених завдань за допомогою аналізу джерельної бази, опрацювання документів музею «Донбас нескорений», домашніх архівів Праведників та дослідника Ю.Ю. Коритного, матеріалів єврейської бібліотеки, організації «Асоціація» при Донецькій обласній єврейській синагозі, а також власноруч взятих інтерв'ю у Праведників світу, які проживають у Донецькій області, були отримані конкретні матеріали участі донбасівців різних національностей у врятуванні життя євреїв у роки Другої світової війни, документи, пов'язані з Праведниками світу в Донбасі, які були опрацьовані, узагальнені, й отримані результати доведені до громадськості.

Матеріали роботи використані у виступах на уроках історії, під час роботи круглого столу «Уроки пам'яті», присвяченого 65-й річниці від початку масових розстрілів мирного населення жителів області німецько-фашистськими окупантами в 1941–1943 рр.

За час роботи над дослідженням була отримана додаткова інформація, яка хоча й не увійшла до роботи (матеріали зустрічі із Праведником Куцемиром Павлом Миколайовичем та дані від ще не визнаної Праведницею Ірини Іванівни Волотко), але будуть використані у майбутніх дослідженнях, оскільки автор планує і далі продовжувати розробку обраної тематики.

При написанні роботи автор зіткнувся з проблемою відсутності у музеях Донецька матеріалів з цієї теми. Оскільки ця тема в краї незаслужено забута, поступово забувається і подвиг співвітчизників. Тільки окремі дослідники, такі як Коган Михайло Абрамович – член народного музею «Донбас нескорений», Коритний Юрій Юхимович, мають певні доробки стосовно даної теми. Тож виявилось, що отриманих автором значно більше і вони вагоміші, ніж ті, що містяться у музеях. Тому автор планує у разі необхідності надати зібраний матеріал до музею, де б ним могли цікавитися всі небайдужі до вітчизняної історії та рідного краю.

Список літератури

1. Агмон П., Маляр Й. В огне Катастрофы (Шоа) на Украине. Документы и материалы по истории евреев Украины в период нацистской оккупации (1941–1944). Издание «Бейт Лохамей ха-геттаот», 1988. – 283 с.
2. Арад И. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов. – Иерусалим, 1991. – 424 с.
3. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги. – Москва, 1992. – С. 68.
4. Історія України. – 2005. – № 10 (410), березень.

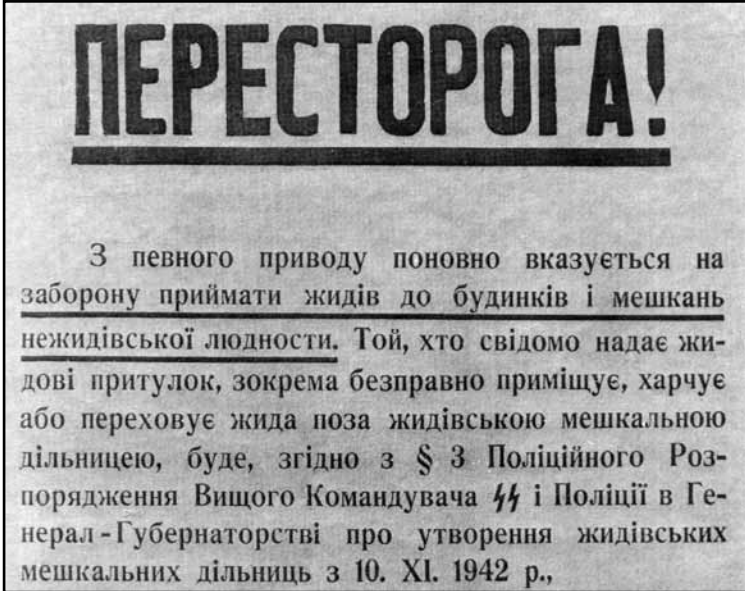
5. Гісем О., Мартинюк О. Голокост в Україні (1941–1944). Словник-довідник. – К.: УЦВГ, 2003. – 56 с.
6. Дані отримано з архівів єврейської організації «Хесед-Цдака».
7. Катастрофа українського єврейства 1941–1944 гг.; Енцикл. справ. – Харьков, 2001.
8. Коритний Ю.Ю. Сорок років по тому: Художньо-документальна повість. – Д.: Юго-Восток, 1998. – 184 с.
9. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины/ Ред.: И.М. Левитас. – К., 2000. – 224 с.
10. Мариупольское еврейское культурно-просветительское общество. Пам'ять серця (Книга о трагедии и мужестве евреев Мариуполя). – Мариуполь, 2002. – 256 с.
11. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Друга світова війна і доля народів України. – Київ, 2005. – 219 с.
12. Полторац Д.И. История Холокоста на территории СССР. – Москва, 2001. – 79 с.
13. Неизвестная Черная книга. – Иерусалим–Москва, 1993. – С. 211–218, 222–226.
14. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941–1944 гг. Хроника событий. – Могилев-Подольский, 1997;
15. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины / Ред. И.М. Левитас. – К.: 2000;
16. <http://www.yad-vashem.org.il/> – офіційний сайт меморіального інституту «Яд Вашем».

Список додатків

- Додаток 1. Просування айнзацгруп СС, 1941 – 1942 рр.
- Додаток 2. Німецька попереджувальна листівка про заходи, що будуть вжиті до українців за зв'язок з євреями.
- Додаток 3. Фотокопія рішення «Яд Вашем» про присвоєння звання «Праведник народів світу» родині Етемез.
- Додаток 4. Фотокопія нагороди Праведників світу Дмитра та Варвари Етемез.
- Додаток 5. Нагороди Праведниці світу Людвінської Валентини Лаврентіївни.
- Додаток 6. Спогади Праведниці світу Людвінської В.Л.
- Додаток 7. Свідок Сосіденко Віра Аполлінаріївна.
- Додаток 8. Родина Праведників народів світу Олійниченко.

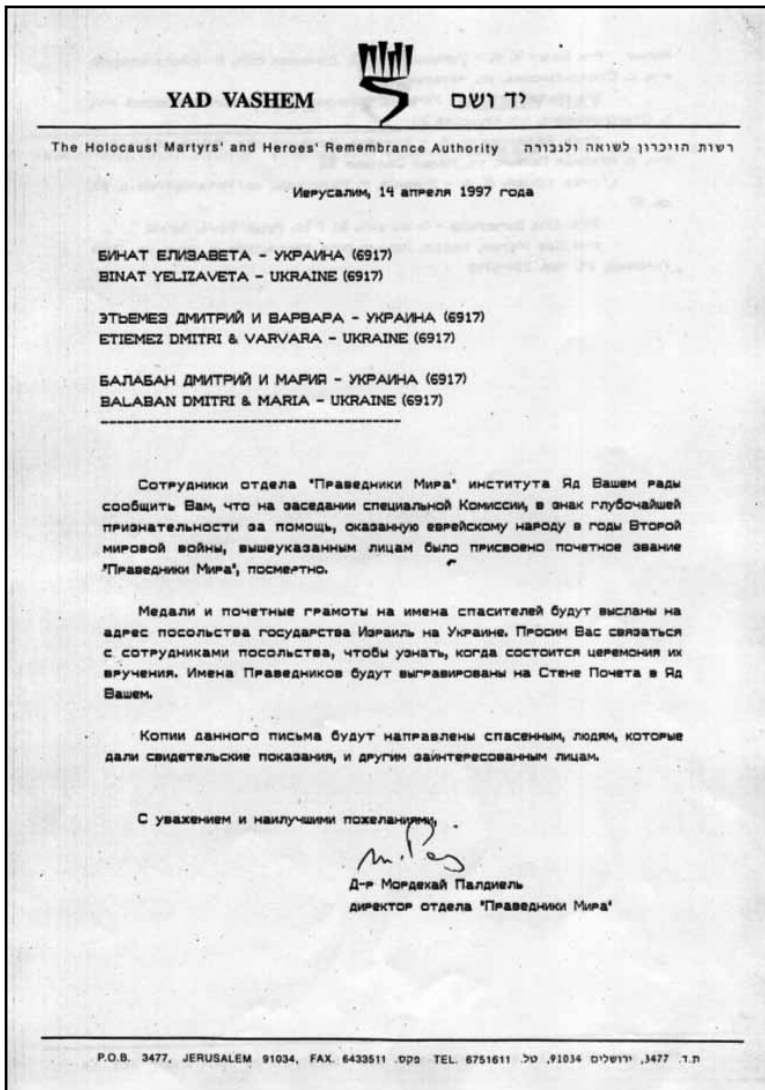
Додатки

Додаток 2

Німецька попереджувальна листівка про заходи, що будуть вжиті до українців за зв'язок з євреями.

Додаток 3

Фотокопія рішення «Яд Вашем» про присвоєння звання «Праведник народів світу» Дмитру та Варварі Етемез.

Додаток 4

Фотокопія нагороди Праведників світу Дмитра та Варвари Етемеэ.

Додаток 5

Праведниця світу Людвінська Валентина Лаврентіївна.

Медаль Праведника світу
Людвінської Валентини Лаврентіївни.

Додаток 6

ОПИСАНИЕ СОБЫТИЙ

8 октября 1941г. немцы оккупировали г. Мариуполь. Германские солдаты жестоко обобрали, убили все еврейское население у главной синагоги да вода или Чумака. Товарищи, которые на отравляли в Бельгизину. На самом деле евреев отравили в мес. Армада и расстреливали. Там же они расстреливали отца Тамара и Марию Шварцберг. Моисей Соловьевич.

В городе 2 года свирепствовала диссидентская «СС-10-А». Там и сейчас больше событий, открытий, событий.

Во время нас с семьей Шварцберг были соседями и стали друзьями. Я бабушки наши больше были хорватскими партизанами. Мысли от нас часто с соседями были такие отношения, что соседские были не могли расстаться.

Узнав от нас, что собирают евреев, мы с Верой Лисинской (в настоящее время Билин-Белинская), по указанию родителей, приехали в Шварцберг и уехали Яну, Тамар, маму, бабушку в село Бельгизинское в то же время. Там же она жила в поезде около 2-х месяцев. Мамы и бабушки не могла всё время оставаться с ними. Дальше продолжалось в этом поезде было опасно, так как там же находились евреи. Там же были кто-то не видел, но мы жили в мес. Саженка и дикая земля, но там нас не признали. И мы жили в мес. Саженка 1-й район к сестре Вадимов-Белинской, спрятались на в поезде. Но мы же с Верой куда же отвалили маму Яну и Тамару. Вера пришла, тогда узнала дорогу и ходила туда по старому синагоге. Приходилось менять место укрытия и тогда стали пользоваться отсюда эту семью брат матери дочки - Лотарь Васильевич и его жена Евдокия. Везде была Белинская, но не на мес. Горьковское в гонимую диссидентскую дачу, которая находилась недалеко от ст. Сортина возле кассы под железной дорогой. Ходили в дачу и находились восторженно не сзади. Учили предумышленно, хотя все были знакомы. Насилие маршало партизан, свекла. Хлеб не было, но мы жили с тем приедет.

Германскими Белинскому риску, т.к. все время. Везде были наши родители в дружбе дачу родственники Веры. Вспомнил на чужие дачи, хотя не дачники, там восторженно есть море. Там же был у Белинских и у нас с Верой. Ходили 4 км туда и Чумака от нас, мы же в посадку от нас. У нас не было вместе с дачниками в поселке восторженно условия в пригородных дачниках.

Мы были подростками, поэтому виделись с мамой и дачниками у нас же, там восторженно, хотя была Белинская на один на восторженно. Там же, там же, там же, все шло восторженно. Мы переживали восторженно, но там 2 года оккупации и не скотали, там восторженно ходили, а восторженно на восторженно - это было у нас. Везде были наши родители, те родственники не только евреев, а и тех, кто их протест. Мы стали после расстрелов. Мы родственники Белинских, там же восторженно.

Подпись Модина

Спогади Праведниці світу Людвінської В.Л.

Додаток 8

Праведник народів світу
Акiм Олiйниченко.

Праведниця народів світу
Полiна Олiйниченко.

РЕЦЕНЗІЯ

НА РОБОТУ БОЖАНИ ГОМЕР «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ»

Заявлена на конкурс робота поєднує в собі загальний і регіональний напрямок досліджень і загалом відповідає умовам конкурсу. Тема не виглядає надто оригінальною, оскільки практично в кожній регіональній праці є розділи, присвячені благородній діяльності Праведників, не рахуючи тих, де порятунок можливих жертв є головним аспектом. Але в цьому випадку поле дослідження розширене до кордонів окремого краю, що мусить бути визнано цілком логічним та обгрунтованим, оскільки створює більш загальну картину подій. Після такого висновку варто перейти до аналізу окремих складових роботи. План дослідження відповідає назві теми й охоплює практично всі її складові частини, він складний за побудовою, а також досить деталізований. У ньому чітко виокремлюються пояснювально-теоретична частина, виклад фактологічного матеріалу та аналітичні висновки. За традицією, вступна частина пояснює мотиви вибору напрямку роботи, актуальність та новизну, джерельну базу і можливі варіанти використання. Як можливу рекомендацію хотілося б запропонувати автору додати визначення методів дослідження. Позитивом вступної частини безумовно є спроба аналізу мемуарних джерел та іншої літератури.

На цілком пристойному рівні виконана основна частина праці. Змістовно і докладно викладені обставини порятунку, вони подані логічно, послідовно, відповідною для віку та освітнього рівня літературною мовою. В окремих фрагментах автор докладно розповідає про кожний епізод, що став приводом для присвоєння звання «Праведник народів світу», і в результаті у читача виникає наочне уявлення про особу порядної та гуманної людини, яких, на жаль, так небагато у світі і які так потрібні, щоб людство взагалі не втратило сенс до існування. В кожен епізод вставлені повідомлення про час присвоєння звання. Окремо потрібно підкреслити самостійне збирання автором свідчень у Праведників та їх нащадків. Порівняно новим у дослідженнях такого типу став аналітичний розділ порівняльного огляду факторів, які тією чи іншою мірою впливали на вчинки Праведників. Це вже рівень саме наукової діяльності. Приємне враження справляє стримано-емоційна манера викладу фактів. Істотних зауважень до стилістики також немає, хоча окремі граматичні помилки і зустрічаються, вони не псують загальне враження. Оформлення роботи здій-

снено на відповідному до конкурсних вимог рівні, й особливо хотілося б підкреслити змістовність додатків.

Зауваження рецензента носять переважно рекомендаційний характер з метою надати можливість автору вдосконалити свою працю. У визначення Голокосту на с. 3 варто додати релігійні мотиви винищення, адже переслідування торкнулися і членів релігійної громади «Свідків Іегови». Називаючи кількість Праведників, доцільно навести їх ім'я та прізвища – це деталь, але істотна. А от згадка про дивізію «Галичина» є відверто зайвою, оскільки ця дивізія не брала участі у винищенні євреїв, будучи сформованою тільки в 1943 році для суто військових потреб, коли в Західній Україні фактично не було вже кого винищувати. До того ж не зрозуміло, про які, власне, українські батальйони СС іде мова в тексті. До переліку ознак Праведництва необхідно додати декілька пунктів: а) рятівник керувався гуманними намірами; б) під час операції порятунку, до неї і після рятівник не завдавав шкоди євреям і людям інших національностей; в) акт порятунку мав місце в роки Голокосту, коли євреям нікуди було подітися і ні на кого покластися. Також у цьому розділі варто перелічити засоби порятунку, яких налічується до 8 і перелічити які в стислій рецензії досить складно. До речі, перелік мотивів порятунку становить понад 20 пунктів, і вони зробили б більш змістовним розділ у порівняльному огляді. Рецензенту й, напевно, іншим читачам хотілося б дізнатися про увічнення пам'яті Праведників народів світу в Донецькому регіоні. Насамкінець два суто технічні зауваження. Термін «Яд Вашем» у перекладі з іврити означає «Ім'я та пам'ять». Також у передвоєнні роки в Радянському Союзі універсамів не існувало.

А загалом робота виконана на досить високому рівні і цілком заслуговує участі в захисті на конкурсі.

*Ілля Медвинський,
вчитель-методист спеціалізованої школи № 102 м. Київ*